

О.І.Гуржій *

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ГЕТЬМАНЩИНИ ЗА ЦАРЮВАННЯ ПЕТРА І

Висвітлюється процес територіального нищення Гетьманщини російським урядом під егідою Петра І. Ідеться про насильницьке перетворення українського автономного утворення на одну з імперських периферійних областей. Простежується динаміка відчуження етнічних земель українців і приєднання їх до Росії.

Ключові слова: Гетьманщина, Московія, Малоросійський край, Україна, царський уряд, імперська політика.

На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку, у зв'язку з надто напруженою міжнародною ситуацією, що склалася навколо України, насамперед через загрозу територіальній цілісності нашої держави, укотре загострилася проблема історичного формування українських етнічних земель і їхніх меж. Прикро, але подеколи з'являються явно упереджені твердження й провокаційні запитання щодо українців як окремого етносу в минулому¹. Особливо неприємно чути від деяких наших (?) професіоналів-науковців про нібито неможливість застосування власне самого поняття «український народ» за періодів перебування його у складі іноземних держав – Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської чи Австро-Угорської імперій. За такою логікою, українці як народ мали б то зникати, то з'являтися знову на світовій арені?!

Характерно те, що радянська історична картографія впродовж тривалого часу являла собою (у втіленні певних фахівців) доволі дивну картину. Адже відомо: на мапах Європи другої половини XVII–XVIII ст. зображувалися, серед інших, два співіснуючих утворення: «Московське царство» (або «Московія») та «Мала Русь» (або тотожні «Малоросія», «Малоросійський край» із напівофіційною назвою «Гетьманщина»). Проте влада першої поступово перебрала на себе визначення «Велика Русь», стосовно ж другої серед багатьох російських урядовців, ортодоксально налаштованих політиків та істориків сформувалася думка про те, що вона не мала навіть формального права (не кажучи вже про юридичне) називатися державою, – щось таке собі «недосформоване» під царською «високою рукою». А вже звідси походила й тяглася, ледь не з XVIII ст., та зневага з боку «старшого брата», тому, мовляв, слід казати та писати не «в Україні» (в розумінні окремишньої країни, а «на Україні», тобто «на окраїні» Московської держави).

Характерним прикладом у цьому контексті стала праця Б.Миронова, в якій колишні землі ліквідованої імперією Запорозької Січі включено до «Степового району» Росії, натомість «Українським» регіоном визначено лише Полтавську та

* Гуржій Олександр Іванович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, відділ історії України середніх віків та раннього нового часу

¹ Про це стосовно другої половини XVII–XVIII ст. див. докл.: Гуржій О.І. Інтелектуальна еліта Гетьманщини в країнах Західної Європи, Азії та Америки в контексті культурно-релігійних і політичних контактів // Київська старовина. – 2003. – №2. – С.22–30.

Чернігівську губернії, а до «Південно-Західного краю Росії» віднесено Волинь, Поділля й Київщину². І це при тому, що у СРСР існувало правило: класифікувати політико-адміністративний устрій будь-якої республіки в минулому тільки з урахуванням її меж на сучасному етапі розвитку. Через що саме під таким ракурсом на державному рівні виготовлялися всі історико-географічні мапи, котрі потім поширювались у спеціальних дослідженнях та підручниках.

Означені аспекти нині можна було б оминати чи розглядати як недоладну «данину» компартійній системі управління, якби російські політикани не продовжували насаджувати свої великоімперські й шовіністичні ідеї. Водночас із мап етнічних земель українців поступово зникли (точніше, опинилися в кордонах сучасної Росії) не лише окремі населені пункти, а й цілі історичні області. Утім, незаперечні факти та події, що мали місце в XVII–XVIII ст., свідчать про інше.

Французький географ, італієць за походженням Н.Сансон (1600–1667 рр.) у 1641 р. опублікував карту, яку 1678 р. було видрукувано в Римі, де зображувалася країна під назвою «Україна – земля козаків» («Ukraina o Paese de Cosacchi»). Зображена автором територія охоплювала обидва боки Дніпра, поширюючись на Волинь, Полісся, Галичину. Характерно: назви «Русь» чи «Росія» відсутні, а натомість визначено межі «Московії». Примітно також і те, що факт, пов'язаний із мапою Н.Сансона, не зафіксовано в жодній радянській енциклопедії³, хоча картограф був відомим у Росії, про що зазначає «Енциклопедичний словник Брокгауза та Єфрона».

У радянській і сучасній російській історіографіях обмаль інформації міститься й про наступні факти. Географ з Італії Корнетті в 1657 р. фактично відтворив мапу Н.Сансона, а 1688 р. перевидав її в Римі. Тим самим у черговий раз підтвердив існування України під назвою «Земля козаків». У Паризькій національній бібліотеці зберігається географічна карта невідомого автора, датована 1646 р., де територію майбутньої Гетьманщини по обидва боки Дніпра названо «Україною» («Ukraine»). На мапі французького вченого Д.Д'Абвіля, видрукуваній 1669 р. в Парижі під назвою «Польське королівство та *держави*, які від нього залежать» (тут і далі курсив мій – О.Г.), окремо позначено Польщу, Московію й Україну. Подібне можна побачити на багатьох картах іноземних авторів XVII–XVIII ст. Але згадаймо ще лише про одну: англійця Р.Мордена стосовно «штатів» («держав») «Великої Польщі», де показано власне Польське королівство, Литву та Україну (на обох берегах Дніпра, а нижче під нею вміщено підпис «Запорозькі землі» («The Zaporovia lands»)). Щодо другої половини XVIII ст., незважаючи на всі територіальні перетворення, проведені в Україні російською владою, на мапі М.Севтері (Аугсбург, 1773 р.) поряд із «Московією» бачимо «Україну» («Ukraine»), а на південь від неї – «Землю запорозьких козаків», показано також Запорозьку Січ.

На підставі іноземних карт, а також багатьох інших першоджерел XVII–XVIII ст. вітчизняний учений в еміграції, професор Українського вільного

² Миронов Б.Н. Хлебные цены России за два столетия (XVIII–XIX вв.). – Ленинград, 1985. – С.35.

³ Див., напр., «Українську радянську енциклопедію» (Т.12. – К., 1963), «Радянську енциклопедію історії України» (Т.4. – К., 1972), «Советскую историческую энциклопедию» (Т.12. – Москва, 1969) та ін.

університету (Прага) С.Шелухин дійшов висновку: всі тогочасні автори «вживають назву “Україна” постійно», а для Росії – «майже виключно “Московія”»⁴. Історик наголошував: царський уряд стояв

«за централізацію, русифікацію і панування над усіма народами в Росії – “народності великоруської”, себто – москвинів, що монополюють тільки себе вважали за гідних бути носіями свободи, культури, державності і цивілізації, тому й претендували на панування над усіма народностями, перш за все над українською»⁵.

На практиці вже у другій половині XVII ст. за безпосередньої участі царського уряду виникло кілька загроз для територіальної цілісності України. Так, підписання між козацькими старшинами, з одного боку, та московською владою – з іншого, «Коломацьких статей» (25 липня 1687 р.) помітно зачепило державницькі прерогативи Гетьманщини. У грамоті бояринові В.Голіцину від 5 вересня 1687 р. кремлівські правителі із задоволенням зазначали, що цю угоду оформлено «со мною прибавкою» для честі государів⁶, вона привела Військо Запорозьке до них у «подданство», «прибыль» та «пространство»⁷.

Здобуття Азова, деяких турецько-татарських фортець у пониззі Дніпра та, як наслідок, вихід Московії до моря наприкінці XVII ст., на думку О.Терлецького, дозволило останній оточити українські землі на півдні й півночі «немов залізним перснем, який стискав чимраз більше і так уже невелику територію Української держави»⁸. Проте важливим видається й те, що певна частина вихідців із Гетьманщини могла порівняно вільно займатися господарською діяльністю подалі на південь від Запорозької Січі.

Згідно з Константинопольським мирним договором між Росією та Туреччиною від 3 (13) липня 1700 р., за першою офіційно закріплювався Азов із навколишніми землями та новозбудованими фортецями Павловськ, Таганрог, Міус, а другий поверталася частина Подніпров'я з незначними османськими укріпленнями (щоправда, згідно з домовленостями, їх мали негайно зруйнувати). Натомість область між Очаковом і Запорожжям передбачалося залишити незаселеною⁹. Отже, цей документ на законодавчому рівні закріпив результати походів на Азов та Подніпров'я (1695–1696 рр.)¹⁰. Під час Карловицького конгресу 1698–1699 рр. між Туреччиною та Польщею (договір від 16 січня 1699 р.) було досягнуто домовленості про передачу останній Брацлавщини, Поділля, а також південної частини Київщини.

⁴ Шелухин С. Україна – назва нашої землі з давніх часів. – Прага, 1936 (передрук: Дрогобич, 1992). – С.45.

⁵ Там само. – С.47.

⁶ На той період вищу владу в державі уособлювали царі Іван і Петро Олексійовичі з сестрою Софією.

⁷ Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – 1-е изд. – Т.П. – Санкт-Петербург, 1830. – №1258. – С.896. Далі подано посилання на це видання.

⁸ Терлецький О. Історія Української держави. – Т.2: Козацька доба. – Л., 1924. – С.190–191.

⁹ Юзефович Т.П. Договоры России с Востоком, политические и торговые. – Санкт-Петербург, 1869. – С.4.

¹⁰ Докл. про це див.: Дядиченко В.А. Участь українських козацьких полків в азово-дніпровських походах 1695–1696 рр. // Наукові записки Інституту історії України АН УРСР. – Т.4. – К., 1952. – С.158–186.

Ще напередодні описаних вище міжнародних подій, а саме на початку 1680-х рр., із Запорозжя на південь Київщини з відома коронного польного гетьмана С.Яблоновського перейшло декілька сотень запорожців під орудою С.Палія. На їхні багатообіцяючі заклики «вольності» сюди ж почали переселятися селяни-втікачі та рядове козацтво з різних місцевостей України. Опорним пунктом при цьому визначався Фастів, де за часів С.Палія збудували фортецю¹¹. Звідси правобережний полковник почав похід проти шляхтичів, чимраз далі «збирав» землі під свій «козацький присуд», тим самим зміцнюючи національні позиції на теренах Правобережжя. Тому, коли 1686 р. постало питання між Гетьманщиною та владою Речі Посполитої стосовно прикордонної області, виявилось, що вона значною мірою вже заселена українцями. Незабаром освоєння земель поширилося на великий простір між Дніпром, Дністром і Случчю. Із літопису гадяцького полковника Г.Грабянки довідуємося, що С.Палій, «утишивши же Заднепра и поосажовавши многіе гради людми осел был яко уделній пан, войска свої охотніе по Полесю, даже до *литовской границе*, розстановляючи, десятини з пасек, индукти и всякіе приходи со всего Заднепра, даже до Днестра и Случи, на себе отбираючи»¹². Схожу інформацію знаходимо і в інших джерелах¹³.

Тим часом містечко Почеп, яке 1618 р. опинилось у складі Речі Посполитої, а за Б.Хмельницького стало сотенним центром Стародубського полку, Петро І за слушної нагоди приєднав у 1686 р. до Московії, перетворивши його на потужний фортифікаційний пункт¹⁴.

Починаючи від 1688 р. С.Палій через українського гетьмана та інших офіційних осіб періодично звертався до московського уряду з пропозицією возз'єднати підпорядковані йому землі Правобережжя з Лівобережжям, тобто йшлося про повноцінну Гетьманщину на обох берегах Дніпра. Якщо раніше він підписувався, як правило, полковник «Війська Речі Посполитої Запорозького», або «Війська його королівської милості Запорозького», то пізніше так: «Полковник його цісарської величності Війська Запорозького». А Палієвий соратник, виходець із Переяславського полку Самусь (Самійло Іванович) почав навіть називати себе «його пресвітлої величності Війська Запорозького гетьман український»¹⁵. У 1680-х рр. останній перебував на посаді богуславського полковника, а 1692 р. польський уряд призначив його наказним гетьманом Правобережної України.

На той час визвольний рух у межах Правобережного регіону, а також ідея об'єднання з Лівобережжям у складі єдиного державного утворення набули особливої гостроти й поширення. Так, у листі шляхтича В.Красинського до І.Мазепи від грудня 1690 р. пропонувалося «уступить в Русскую державу» міста Волині та Пропойськ із повітами, які нібито перебували у залежності від

¹¹ Соловьёв С.М. История России с древнейших времён. – Кн. VII. – Москва, 1962. – С. 492; Чухліб Т. Семен Палій // Історія України в особах: Козаччина. – К., 2000. – С. 186.

¹² Грабянка Г. Летопись. – К., 1854. – С. 239–240.

¹³ Див.: Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе (далі – Архив ЮЗР). – Ч. 3. – Т. 2. – К., 1868. – С. 121.

¹⁴ Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии: Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – Т. 1: Полк Стародубский. – К., 1888. – С. 274–293.

¹⁵ Андрусяк М. Мазепа і Правобережжя. – Л., 1938. – С. 39–40.

того¹⁶. Проте московський уряд, уклавши «Вічний мир» (1686 р.), не міг відверто підтримувати такі тенденції. Тож коли С.Палій передав через І.Мазепу власне побажання подібного змісту, йому порадили дещо зачекати, а за сприятливих обставин просто перебратися зі своїми козаками в межі Лівобережної Гетьманщини¹⁷.

Із початком XVIII ст., після оголошення війни Швеції в 1700 р., Петро I, практично повністю ігноруючи інтереси старшинської адміністрації на чолі з регіментаром, перетворив Україну (в першу чергу її прикордонні з Річчю Посполитою землі) на свою заручницю при вирішенні великодержавницьких проблем. Скажімо, укладаючи угоду з польським королем Августом II Сильним (роки правління 1697–1706, 1709–1733) про спільні заходи проти Карла XII (1697–1718 рр.), він пообіцяв поступитися Варшаві кількома «градами» на Правобережжі й деякими поселеннями Стародубського полку, а вже потому відправив до І.Мазепи (з метою з'ясувати, як він поставиться до такого рішення) дяка Бориса Михайловича з «таємними» статтями. У них, зокрема, зазначалось про можливість відторгнення «від України» та повернення «у володіння» Речі Посполитої «задніпровських містечок» Трахтемирова, Стайок і Трипілля (пункт 3); заселення Чигирини й деяких прикордонних районів, котрі за «Вічним миром» мали залишатися без осілої людності (пункт 4); передачу найближчих «до польської сторони» сіл на Стародубщині (пункт 5)¹⁸.

Гетьман розумів тактику й загальні плани царського двору щодо України. У цій справі для нього майже не існувало таємниць. Тому, щоб не загострювати стосунки з «великим государем», І.Мазепа вирішив формально не відмовляти посланцеві Петра I й після дворазової зустрічі з ним «таємно на самоті ж» погодився поступитися полякам Трахтемировим, Стайками, Трипіллям. Однак, ураховуючи попередній досвід і «багато у чому непостійність польську», зажадав закріпити означені домовленості, а саме підтвердити угоду сеймовою конституцією з наступною її публікацією. Цілком очевидно, що таким чином він прагнув убезпечити Українську державу від подальших територіальних зазіхань як Варшави, так і Москви. На всі інші пропозиції гетьман не пристав, тактовно, але принципово заявивши:

«В польскую сторону уступать некоторыми мерами не возможно, таких ради причин: естми теми местами уступить, то на той стороне останетца в державе его царского величества (!) один Киев, и будет в великом опасении, потому что в те чигиринские места и протчих тех городов¹⁹ перейдут на житье с сей стороны Днепра, и населятца одним летом множество, и берег той стороны реки Днепра овладеют, и учнут называть тот берег своим, и будучи у реки Днепра в самой близости, произойдут от них ссоры, и сей стороны Днепра жителем помешки, а запорожские казаки совершенно по всем тем

¹⁶ Российский государственный архив древних актов. – Ф.124. – Оп.3. – Д.708. – Л.1 і далі.

¹⁷ Станіславський В. Взаємини Івана Мазепи з Семеном Палієм та українсько-польські стосунки на Правобережній Україні // Україна в Центрально-Східній Європі. – Вип.8. – К., 2008. – С.316–336.

¹⁸ Источники малороссийской истории, собранные Д.Н.Бантышем-Каменским и изданные О.Бодянским. – Ч.2. – Москва, 1859. – С.31.

¹⁹ Попередньо йшлося також про Канів, Черкаси, Крилов.

днепровским местам будут склонность иметь к той Заднепровской стороне, а ему, гетману, послушенство какое и учинят, и то разве по самой неволе, и от того будут как от жителей той стороны Днепра, так и от запорожцов, трудности и розни больше, и все пойдет на сторону царскаго величества неспокойно и ко утрате большой. [...] А от Стародубскаго полку в польскую сторону ко уступке нигде ничто не приличилось, потому что той Стародубской полк с поляки розделила река Сож (!), и за тою рекою, на польской стороне ево, гетманского, владения никакова нет (!), а за реку в Стародубской полк полякам вселятца непристойно же»²⁰.

Із наведеного уривка, на наш погляд, стає цілком очевидними: по-перше, рішуча незгода гетьмана з дальшим звуженням його влади на правому березі Дніпра²¹ та обмеженням впливу на Запорозьку Січ; по-друге, застосування ним у формі політичного аргументу чи залякування (звісно, до певної міри) російської сторони можливим вибухом протесту з боку запорожців і частини мешканців Лівобережжя супроти пропольської орієнтації царя; по-третє, визнання І.Мазепою того незаперечного факту, що Гетьманщина, разом із нею й Київ, перебувають у складі «держави його царської величності», а також є «гетьманським володінням».

Дедалі більше переконуючись у тому, що Петро І в політиці щодо Речі Посполитої над усе прагне розіграти лише власну карту, нехтуючи при цьому інтересами свого союзника, гетьман пішов на зближення з польським королем. Водночас він змінив тактику стосовно дій С.Палія на Правобережжі. Август II виказував за це неабияку приязнь до керманіча Гетьманщини. Цікава у цьому аспекті королівська грамота гетьманові від 22 жовтня 1703 р., де з явним дипломатичним перебільшенням зазначалося про «абсолютну відданість» останнього, за що висловлювалася «вдячність» та оголошувалося про нагородження козацького регіментаря орденом Білого орла²². 24 січня 1704 р. у Ніжині Самусь передав І.Мазепі свої клейноди й одержану від польського короля грамоту на гетьманський уряд, а той, із царевого дозволу, прийняв їх²³. У травні того ж року І.Мазепа, не розкриваючи справжніх своїх намірів, перейшов на правий берег Дніпра, де його радо зустріло місцеве населення, вважаючи, що він з'явився тут «узяти їх під свою булаву». А вже через місяць за його наказом С.Палія було заарештовано, а Білу Церкву, яку Петро І хотів передати полякам, захоплено. Невдовзі після того гетьман прибув під Любар на Житомирщині (за Андрусівським перемир'ям 1667 р. мав належати Речі Посполитій) і проголосив, що саме тут відтепер проходитиме кордон із Польщею. Петрові І він написав листа про неможливість передати

²⁰ Источники малороссийской истории... – Ч.2. – С.32–33.

²¹ Упродовж свого правління І.Мазепа не полишав надії возз'єднати під власною булавою Правий Лівобережжя. Цікаво зазначити, що навіть в офіційних документах його нерідко називали гетьманом «Війська Запорозького обох сторін Дніпра». Таке титулування знаходимо у царському указі й «изволєні» 1688 р. чернігівським полковникові та старшині, які були відсутніми під час обрання нового гетьмана, про їх «во всяких делах послушаніє і повиненіє» регіментареві (див.: Національна бібліотека України імені В.Вернадського. – Інститут рукопису. – Ф.2. – №4729. – Арк.1 зв.). Як правило, І.Мазепа підписувався так: «Гетьман Війська його царської пресвітлої величності Запорозького» (див.: Источники малороссийской истории... – Ч.2. – С.1–2, 8, 11, 23, 39, 43 та ін.).

²² Источники малороссийской истории... – Ч.2. – С.41.

²³ Костомаров Н.И. Мазепа. – Москва, 1992. – С.143.

Правобережжя в підпорядкування Варшаві. Тим часом цар у серпні 1704 р. в Нарві за посередництва посла й хелминського воєводи Т.Дзялинського уклав угоду з королем про повернення регіону (конкретно Білої Церкви з фортецею) та «нейтралізацію» фастівського «бунтівника». Приблизно те саме передбачала одна з десяти «секретних статей» коронних гетьманів А.Сенявського та Ст.Ржевуського до російського монарха²⁴. Проте через воєнні події здійснити все, що було заплановано, як і попереджав І.Мазепа, відразу не вдалося.

Наступного року Август II знову категорично поставив питання перед гетьманом і Петром I про реальну передачу Правобережної України. Спеціальним універсалом він призначив для вирішення цієї справи уповноважених («комісарів»), а в разі спротиву передбачалося й застосування сили. Польський король вимагав від І.Мазепа – фактичного правителя на обох берегах Дніпра – повернення всіх завойованих С.Палієм міст (у тому числі Фастова, Білої Церкви, Корсуня, Немирова), містечок, сіл і різних маєтностей; а також щоб усі учасники козацько-селянських рухів переселилися на Лівобережжя. Гетьман, своєю чергою, застерігав царя: поступившись Правобережжям, кордони Речі Посполитої надто наблизяться до Запорозжя та Криму, зачеплять територіальні інтереси населення Переяславського, Лубенського, Миргородського полків²⁵.

Події 1706 р. остаточно розкрили наміри московського уряду щодо України. Улітку, відзначаючи перебування Петра I в Києві, старшини влаштували на честь високого гостя обід. Під час нього захмелілий князь О.Меншиков у «довірливій» формі заговорив із І.Мазепою про необхідність усунення всіх «внутрішніх ворогів», натякаючи на місцевих державців. Дещо пізніше княгиня Г.Дольська письмово попередила гетьмана: О.Меншиков сам хоче стати володарем Гетьманщини. Саме тоді Петро I мав намір «реформувати» Україну відповідно до своїх планів. Оцінюючи ситуацію, що склалася, І.Мазепа відверто заявляв серед свого оточення:

«Я сам добре знаю, що вони замишляють наді мною та над усіма вами: хочуть мене задовольнити князем Римської держави, усю старшину викоренити, міста наші відібрати під свою область, поставивши в них своїх воєвод чи губернаторів, а коли б наші не погодилися, то за Волгу всіх їх перегнати, а Україну своїми людьми осадити... Князь Олександр Данилович просив собі у царя князування чернігівського: через нього він стелить собі шлях до гетьманства. [...] Господи! Звільни мене від їхнього панування!»²⁶.

У 1707 р. цар знову порушив питання створення замість козацького найманого війська під командуванням російських офіцерів (пізніше реформувавши його у драгунські чи солдатські полки). Водночас планувалося скасувати інститут гетьманства, розпустити старшину, а владу у краї передати губернаторам.

²⁴ Архив ЮЗР. – Ч.3. – Т.2. – К., 1868. – С.63 і далі; Корд В. Матеріали з Стокгольмського державного архіву до історії України другої половини XVII – початку XVIII ст. // Український археографічний збірник ВУАН. – Т.3. – К., 1930. – С.31.

²⁵ Андрусяк М. Мазепа і Правобережжя. – С.63; Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. – К., 1963. – С.191.

²⁶ Цит. за: Костомаров Н.И. Мазепа. – С.173.

Отже, передбачалася повна ліквідація української автономії. Стосовно Правобережжя, цар таємно наказав І.Мазепі (указ від 22 серпня) не віддавати його полякам. Гетьман дещо розгубився від такої політики, і попросив хоча б домовитися з протилежною стороною, щоб та «не цікавилася» містами й землями поблизу Дніпра – районами навколо Канева, Черкас, Чигирин. Відмовити полякам у передачі їм Правобережжя Петра І спонукали тоді такі найголовніші причини: по-перше, той розумів, що, заволодівши регіоном, королівська влада заважала б його взаєминам із сусідніми державами; по-друге, цар мав на меті закінчити війну зі Швецією й напасти на Туреччину, а «польська Україна» стала б цьому на заваді; по-третє, це полегшило б налагодження добрих стосунків уряду Речі Посполитої з турецьким султаном і кримським ханом²⁷. Натомість І.Мазепа не хотів і не погоджувався віддавати Правобережжя без спеціального на те розпорядження за власним підписом сюзерена²⁸. На це довелося піти наступному гетьманові – І.Скоропадському (1708–1722 рр.), але вже після трагічних для України подій 1708–1709 рр. (вторгнення військ Карла XII, перехід на його бік І.Мазепи, ліквідація царизмом Запорозької Січі тощо).

Реформуючи міське управління в межах усієї держави, московський уряд поширив свої заходи на Лівобережжя й Слобожанщину. Відповідно до указу від 18 грудня 1708 р. було створено Київську губернію, до якої увійшло 56 міст. Наприкінці 1708 р. Петро І переформатував у політико-адміністративному аспекті значну частину підвладної йому території. Насамперед це стосувалося губерній Московської, Інгерманландської, Смоленської, Архангелогородської, Казанської, Азовської, Сибірської та Київської. Особливо негативними наслідками ці трансформації загрожували Гетьманщині. Адже саме лише створення Київської губернії передбачало «кроїння» не лише її меж, а вносило деструкцію в усе дотеперішнє козацько-старшинське правління на Лівобережжі, Слобожанщині, частково на Правобережжі й не тільки. Складається враження, що цим актом цар хотів помститися українцям за «зраду» І.Мазепи. І це – незважаючи на загрозу вторгнення Карла XII. Безпосередньо центром губернії було визначено Київ, до якого приписувалися такі основні міста: Переяслав, Чернігів, Ніжин, Новобогородицьк, Сергіївськ, Кам'яний Затон, Білгород, Охтирка, Богодухів, Мурахва, Сінне, Болхів, Суми, Краснопілля, Межиріччя, Золочів, Буромля, Рубльовка, Городне, Суджа, Лебедян, Миропілля, село Вена, Білопілля, Ольшанка, Севеськ, Курськ, Мценськ, Путивль, Карачів, Кроми, Рильськ, Брянськ, Орел, Новосил та ін.²⁹ Таке реформування сталося незважаючи на те, що ще напередодні особисто Петро І офіційно називав новообраного гетьмана І.Скоропадського «вірним підданим» його «Війська Запорозького обох сторін Дніпра»³⁰. Водночас сюзерен визначив Гетьманщину як «Малоросійський

²⁷ Корд В. Матеріали з Стокгольмського державного архіву до історії України... – С.33.

²⁸ Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т.6. – Санкт-Петербург, 1912. – С.381, 465.

²⁹ Об учреждении губерний и о росписании к ним городов: Именной, объявленный из Ближней канцелярии, 18 декабря 1708 г. // ПСЗРИ. – Т.IV. – Санкт-Петербург, 1830. – №2218. – С.436. Назви населених пунктів подано за документом.

³⁰ О безавших с изменником Мазепою малороссийских старшинах и всякого звания людях, о прощении их и возвращении им имущества и чинов, если оставив шведов прибегнут с разкаянием к российскому государю и о наказании их в противном случае смертию: Грамота гетману Ивану Скоропадскому, 7 ноября 1708 г. // Там же. – №2211. – С.425.

край», а її народ, відповідно, «малоросійським», хоча при цьому зауважив І.Скоропадському, що Карл XII прагнув «зрадника Мазепу в *Україні* самовладним князем [...] учинити»³¹. Характерно й те, що на той період міста Стародуб, Почеп, Погар і Новгород-Сіверський він однозначно називав українськими (проте мине час і більшість із них якимсь дивом стануть «російськими»):

«Король шведской непрестанной здесь свій ущерб в войсках своих, и когда Стародуб, Почеп и Погар и Новгород Северной, по введеніи во оныя гарнизонов, не дерзал добывать, принужден в целости и не зацепляя оставить, потеряв при Стародубе и в *прочих местах в Украине* несколько тысяч человек, которых как великоросійскія наши войска, так и верные наши подданные малоросійскаго народа жители, побили и в полон побрали»³².

Створення Київської губернії відбувалось одночасно з вилученням з її складу і приєднанням до Азовської окремих населених пунктів. Так, в указі про заснування нових адміністративно-територіальних одиниць читаємо, що в «Азовскую губернію приписаны в Розряде из Кіевской губернії города Изюмского полка для того, что Изюм с другими городами всей Азовской губернії: Бишкин, Печенега, Андреевы Лозы, Острополье, Булыкля, Белской, Верхососенск, всего 52 города»³³.

Незважаючи на вкрай деструктивну політику стосовно України, Петро I, усупереч дійсності, намагався переконати місцеве населення у своїх безмірно добрих намірах:

«И можем непостыдно рещи, что некоторый народ под солнцем такими свободами и привиліями и легкостію похвалитися не может, как по нашей царского величества милости, малоросійской, ибо ни единого пенязя в казну нашу, во всем Малоросійском краю, с них брать мы не повеливаем; но милостиво их призираем, с своими войска и иждивеніи, Малоросійской край, святія православныя церкви и монастыри, и города, и жилища их, от бусурманскаго и еретическаго наступленія оборонцем»³⁴.

Натомість загальновідомо, що у середині 1680-х рр. цар ліквідував Київську митрополію, підпорядкувавши українські церкви московському патріархові (замість константинопольського), а у ході Північної війни нещадно експлуатував людські й матеріальні ресурси Гетьманщини, знищував численні населені пункти, жителі яких чинили опір його військам тощо.

Аж ніяк не поліпшили становище Української держави так звані «Решетилівські (просительні) статті», з якими на ім'я сюзерена звернувся новообраний гетьман, а у відповідь на них отримав «Рішительний указ» від 17 липня 1709 р.,

³¹ О вооружении противу короля шведскаго и о предостережении малоросійскаго народа от коварных обещаний изменника гетмана Мазепы: Грамота малоросійскому народу, 9 ноября 1708 г. // Там же. – №2212. – С.426.

³² Там же. – С.428.

³³ Там же. – С.438.

³⁴ Там же. – С.430–431.

пункт 4 котрого передбачав відторгнення Котельви від Гадяцького полку та приєднання до Охтирського (Слобожанщина). Як бачимо, уряд Московії, користуючись будь-якою нагодою, перекроював кордони Гетьманщини на власний розсуд. Щодо ситуації з цим конкретним містом І.Скоропадський наголошував: воно завжди належало до Гадяччини. Проте цар однозначно відмовив, формулюючи своє рішення так: «А местечко Котелва, понеже оно по докучному от тех жителей е.ц.в. челобитью, дабы были им для близости и удобства в присудстве Ахтырского полка, от е.ц.в. к тому полку определено в ведение; того ради того е.ц.в. указу ныне уже отменить не возможно»³⁵.

У пункті 5 документа запорожці називалися «бунтівниками», що фактично визначало їх становище поза законом, а московським воеводам, «за давнім звичаєм в Україні перебуваючим», офіційно дозволялося за згодою місцевої старшини «цікавитися» внутрішнім життям українців. Пункт 13 підпорядковував гетьмана Малоросійському приказу. Персонально І.Скоропадський іменувався як «підданий його царської величності обох сторін Дніпра гетьман з усім Військом Запорозьким»³⁶. У Полтаві ж було вирішено залишити «великоросійські» залоги й поширити на місцевих жителів підлеглисть їх командуванню, «ибо большая часть городов того полка были в бунте обще с запорожцами; того ради опасно оной, яко крайний город (Полтаву – О.Г.), без гарнизона оставить, дабы те же бунтовщики запорожцы с единомышленники своими не учинили паки какого возмущения»³⁷.

Як своєрідний додаток до «Рішительних резолюцій», очевидно, слід розглядати «статті» Петра І «явныя и тайныя ближнему стольнику, Андрею Измайлову, каким образом ему поступать в советах, находясь при гетмане Иване Скоропадском» від 18, 27 і 30 липня 1709 р. Документ у черговий раз визначав землі Війська Запорозького як «Малоросійський край», де царський резидент (перший за порядком у тексті) «спільно» з гетьманом зобов'язувались утримувати все населення й, у першу чергу, «бунтівників»-запорожців «у тиші та в покорі до великого государя», а «свавільників» наказувалося «викорінювати», не дозволяти поселення їх в одному місці, особливо в межах Січі (пункти 1–2). Передбачалося також здійснення І.Скоропадським зовнішньої політики під безпосереднім наглядом А.Ізмайлова та з відома (згоди) сюзерена. Гетьманською резиденцією, замість спаленого Батурина, визначався Глухів³⁸.

Як бачимо, і «Рішительний указ», і «статті Ізмайлова» продовжували попередню політику царського уряду, спрямовану на скасування «давніх прав і вольностей» українців, перетворення їхньої колись автономної держави на типову «окраїну» Московії.

Опосередковано Лівобережної України, її території та населення стосувався іменний указ від 12 лютого 1710 р. (хоча він адміністративно й не «накладався» на всю Гетьманщину). У документі наказувалося всім губернаторам до кінця року переписати на підвідомчих територіях (отже й на Київщині) селян

³⁵ Высочайшие резолюции – на просительные статьи гетмана Скоропадского, 17 июля 1709 г. // Там же. – №2235. – С.458.

³⁶ Там же. – С.458–461.

³⁷ Там же. – С.459.

³⁸ Источники малороссийской истории... – Ч.2. – С.228–231.

і «дворових людей» обох статей «по головах», а отримані дані за особистими підписами передати урядові³⁹.

Гетьман Війська Запорозького та Правобережної України (1710–1714 рр.), а також володар булави в еміграції (1714–1742 рр.) П.Орлик, бачачи постійну загрозу територіальній цілісності Гетьманщини з боку Московії, намагався будь-якою ціною протистояти цьому, ішов на компроміс із багатьма іноземними правителями, аби залучити їхні армії до спільної боротьби. Його позицію у цьому аспекті чітко зафіксували так звані «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького...», укладені в Бендерах 5 квітня 1710 р., після відомих подій, пов'язаних із поразкою І.Мазепи⁴⁰. Наголошувалося, що будь-яка держава функціонує й зміцнюється завдяки недоторканності кордонів, а тому відстоювалась ідея збереження «нашої Батьківщини, Малої Русі» у своїх межах, затверджених угодами Речі Посполитої, Оттоманської Порти та Московського царства, насамперед тих, що по річці Случ, визнані за правління Б.Хмельницького «як володіння гетьмана і Війська Запорозького вищезгаданою польською Річчю Посполитою і навечно встановлені та підтверджені силою договорів»⁴¹. Причому гарантію стабільності й непорушності кордонів брали на себе гетьман України і король Швеції, але лише в разі «щасливого» завершення війни. На майбутнє передбачалося, щоб шведські монархи здійснювали «охорону» України як її протектори, а саме дбали про недоторканність кордонів, законів і привілеїв, забезпечили «справедливе відшкодування всіх збитків», заподіяних московською зброєю⁴². Особливо важливим видається пункт 2, де оцінювалися дії «москалів» на Придніпров'ї, а також змальовувалися перспективи взаємовідносин України, Московії та Швеції:

«Наскільки Військо Запорозьке нижньої течії Дніпра здобуло собі безсмертну славу незчисленими героїчними діями на суші й на морі, настільки ж воно було винагороджене багатьма привілеями і благодіяннями для загальної і своєї власної вигоди. Однак, коли Московське царство вдалося до різних засобів, щоб його пригнобити і пограбувати, та почало споруджувати у його володіннях і власних землях то Самарські укріплення, то фортецю, розташовану на Дніпрі⁴³, що стало перешкодою в рибних ловах та полюванні⁴⁴ згаданому Війську Запорозькому

³⁹ О переписи губернаторам всякому в своей губернии крестьянских дворов и дворовых людей: Именной, 12 февраля 1710 г. // ПСЗРИ. – Т.IV. – №2253. – С.478.

⁴⁰ Використано український переклад із латинського оригіналу (див.: Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічно ухвалою обох сторін і підтверджені на вільних виборах встановленою присягою названим ясновельможним гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах // Вісник Київського університету: історико-філологічні науки. – Вип.2. – К., 1991. – С.7–23). Текст конституції П.Орлика «фруською» (діловою) мовою видрукував О.Бодянский (див.: Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете (далі – ЧОИДР). – Кн.1. – Москва, 1859. – С.242–253).

⁴¹ Ідеться про положення Зборівського миру та трактату від 8 серпня 1649 р., який офіційно визначив кордони Гетьманщини в межах Київського, Брацлавського й Чернігівського воеводств.

⁴² Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького... – С.11.

⁴³ Із метою контролю за діями Війська Запорозького уряд Московії за участі І.Мазепи наказав збудувати на р. Самара Богородицьку, а на лівому березі Дніпра – Кам'янозатонську фортецю.

⁴⁴ А також виступало причиною частих непорозумінь і навіть збройних конфліктів між українськими козаками та російськими солдатами.

і завдало йому збитків, кривди та несправедливого гноблення. Нарешті, була перетворена на руїну столиця війська – Січ, передмур'я запорожців на шляху блискавичного Марса. Відтак після щасливого завершення війни (якщо тепер вищеназване Військо Запорозьке не поверне свої володіння і Дніпро, *насилно захоплені москалями*) ясновельможний гетьман муситиме під час мирних переговорів його священної королівської величності короля Швеції з Московським царством подбати про такі сприятливі умови миру, за якими б Дніпро і землі Війська Запорозького були звільнені від московських укріплень і фортець, і повернуті у попередню власність [...], і щоб надалі там не споруджували жодних фортець, не осаджували ніяких міст і сіл із оговореним строком слобод і ніяким іншим чином під будь-яким претекстом не спустошували володінь Війська Запорозького»⁴⁵.

У черговий раз постало питання про місто Терехтемирів (Трахтемирів), яке «за давнім правом власності» має бути повернуте з «московського рабства» Війську Запорозькому Низовому разом «з усіма прилеглими землями і правом» біля нього через Дніпро (пункт 5)⁴⁶.

Безпосередньо про статус Києва йшлося в пункті 13: «Силою цього виборчого акта ухвалюється, щоб *столичне місто Русі Київ та інші міста України* зберігали недоторканими й непорушними всі свої справедливо отримані закони та привілеї й це мусить у відповідний час обов'язково підтверджуватися гетьманською владою»⁴⁷.

У період російсько-турецької війни 1710–1713 рр. знову доволі гостро постало питання Правобережжя. Після невдалого Прутського походу 1711 р. Петро I змушений був вивести з регіону свої війська й відмовитися від претензій на ці землі⁴⁸. Вони переходили в повне підпорядкування королівської влади. У зв'язку з цим у краї ліквідовувався полковий устрій і відновлювався попередній, польський. Розпочався масовий переселенський рух на лівий берег Дніпра. В іменному указі від 23 вересня 1711 р. білоцерківському полковникові А.Танському наказувалося: «Тамтешнім же полковникам із полковою, сотенною та рядовою козацькою старшиною, із дружинами і їхніми дітьми та з їхнім рухомим майном на помешкання перейти в Малу Росію, у тамтешні полки, де хто захоче»⁴⁹. Так, за наказом «згори», значна частина правобережної людності й, зокрема, старшина, «влилася» до населення Гетьманщини. Наприклад, відомого на той час чигиринського полковника Г.Галагана – учасника Північної війни, котрий неабияк відзначився ще й при плундруванні Запорозької Січі 14 (25) травня 1709 р., коли територія Чигиринського полку відійшла до Речі Посполитої, відразу було призначено на прилуцьке полковництво⁵⁰. Дещо пізніше відкрилося багато нових митниць у Білоруській,

⁴⁵ Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького... – С.12–13.

⁴⁶ Там само. – С.13.

⁴⁷ Там само. – С.19.

⁴⁸ Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т.ХІ. – Вып.1. – Москва, 1962. – С.325.

⁴⁹ Там же. – Вып.2. – Москва, 1964. – С.150–151, 243.

⁵⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.51. – Оп.2. – Спр.5. – Арк.1.

Псковській та Могильовській губерніях, через що деякі з них на Лівобережжі було перенесено в інші місця або скасовано (1712 р.)⁵¹.

Тим часом П.Орлик наполегливо намагався реалізувати власні політичні плани. Так, наприкінці січня 1711 р. об'єднане українсько-татарсько-польське військо під його командуванням здійснило ряд походів на Правобережжя, аби звільнити цю територію від московської влади. Поблизу Рашкова близько 4 тис. запорожців на чолі з отаманом К.Гордієнком, від 20 до 30 тис. буджацьких і білгородських татар, 2 тис. польських вояків переправилися через Дністер. У результаті П.Орлик зміг установити контроль над чималими теренами (Немирів, Вінниця, Брацлав та ін.). Тоді ж він офіційно звернувся до І.Скоропадського з пропозицією докласти максимум спільних зусиль, щоб Україна нарешті стала «назавше самостійною державою». Проте лівобережний регіментар у черговий раз відмовився від таких задумів, не наважившись відкрито виступити проти Петра I. Натомість він відправив під орудою генерального осавула І.Бутовича військо проти П.Орлика. Проте в березні гетьманські вояки були розбиті під Лисянкою, а правобережні полки об'єдналися під рукою П.Орлика⁵². Однак успіхи виявилися тимчасовими. 5 березня 1712 р. султан Агмед III видав на його ім'я «привілей», згідно з яким за правобережним гетьманом закріплювалася територія на правому березі Дніпра, а Лівобережжя визнавалося володінням царя. П.Орлик категорично не погоджувався з такою ситуацією:

«Якщо нам тепер віддають лише цю пустелю, а Лівобережну, населену, залишають під московським пануванням, то що ж це тоді за визволення? Не лише всі мої попередники з усім Військом Запорозьким добивалися визволення від московського ярма Лівобережної України, найближчої до Московщини за Правобережну, але й сам гетьман Мазепа не для того з'єднав зброю Війська Запорозького зі зброєю й. в. шведського короля і разом з й. в. пішов під протекторат Блискучої Порти, як тільки для того, щоб зробити самостійною всю Україну, і передовсім Лівобережну. [...] Ані Київ без України, ані Україна без Києва існувати не можуть»⁵³.

Незабаром Правобережжя опинилося під владою П.Орлика, а його резиденцією став Немирів (згодом – Чигирин). Поступово почали зміцнюватися Корсунський, Уманський і Чигиринський полки. Проте і цей процес виявився недовготривалим. 22 квітня 1714 р. між Туреччиною та Польщею було укладено угоду, за якою Правобережна Україна повністю переходила під руку короля Речі Посполитої, що на практиці ознаменувало собою крах усіх самостійницьких планів П.Орлика.

Після цих подій московський уряд видав декілька розпоряджень, категорично заборонивши мешканцям Лівобережжя переселятися на Правобережжя (тобто юридично визнавалися попередні кордони Української держави з Річчю Посполитою кінця XVII ст., ще до подій, пов'язаних із повстанням С.Палія). Проте українці з обох боків Дніпра мало звертали уваги на такого роду указ: міграції тривали впродовж цілого XVIII ст.

⁵¹ Там само. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.6362. – Арк.28.

⁵² Край козацький: Довідник з історії Лисянщини. – К., 2004. – С.135, 186.

⁵³ Цит. за: *Гуржій О.І., Чухліб Т.В.* Гетьманська Україна. – К., 1999. – С.257.

У 1719 р. помітно активізувалися зазіхання представників московського уряду на Сіверщину. Так, І.Скоропадський тоді проти волі «подарував» усевладному князеві О.Меншикову Почепську волость, яку царський улюбленець фактично перетворив на свою власність (такі дії можна розцінювати як намагання відчужити певні території Гетьманщини та прилучити їх до московських володінь):

«Князь Меншиков заехал межею до Почепа, маетности своей, прежде того от гетмана Скоропадского ему наданной, дві сотні: мглинскую и бокланскую и часть стародубовской, и за тое великую ссору и тяжбу гетман с князем иміл, а особливо за за-владініе почепских козаков в подданство»⁵⁴.

Своїм указом від 5 жовтня 1720 р., ніби мимохідь, Петро І заборонив Києво-Печерському та Чернігівському монастирям іменуватися ставропігією константинопольського патріарха, а також наклав вето на друкування тут книжок нецерковного змісту, тобто українською мовою, адже, на його думку, їх «печатают несогласно с великороссийскими печатями, которые со многою противностью Восточной церкви. [...] Вновь книг никаких, кроме церковных прежних изданий, не печатають»⁵⁵.

За іменним указом від 29 квітня 1722 р. Гетьманщину було перепідпорядковано Сенатові («Малороссии быть в ведении сенатском») ⁵⁶. Тоді ж гетьманові роз'яснено про причини заснування у Глухові Малоросійської колегії, і водночас підтверджено давні права українців, надані як Б.Хмельницьким, так і наступними гетьманами. У реальності на місцях помітно посилювалася влада російського чиновництва, зростав визиск, нівелювалися козацьке самоврядування й судочинство, значна частина зібраних податків спрямовувалася не до Військового скарбу Гетьманщини, а в імперську казну. Так, в іменному указі йшлося:

«В которых больших городех будут наши воеводы, и в тех бы городах, для судов и расправы, были урядники их козацкие и судитца б им по своим правам; а буде кому суд их, козацкой, будет не люб, а похочет дело сие перенестъ к воеводе, и в то время тому воеводе меж ими расправу чинить, по своему рассмотрению. [...] Чтоб в малороссийских городех урядники были обираны к тому достойные, которые должны будут подданными учреждать и доходы всякие в казну отдавать. [...] указали всякие денежные и хлебные доходы збирать малороссийского народа людем, и отдавать в нашу казну тем людем, кого мы определитъ укажем»⁵⁷.

Упродовж 1720-х рр. помітно посилилась увага царату й до Слобідської України. Згідно з указом від 14 грудня 1720 р., регіон передавався в безпосереднє

⁵⁴ Краткое описание Малороссии // Летопись Самовидца. – К., 1878. – С.305.

⁵⁵ ПСЗРИ. – Т.VI. – Санкт-Петербург, 1830. – №3653. – С.244–245.

⁵⁶ Там же. – №3989. – С.668.

⁵⁷ ЧОИДР. – Кн.1. – Ч.2. – Москва, 1859. – С.316–317. На практиці цей задум було реалізовано у травні 1722 р. (див.: Об учреждении в Глухове Малороссийской коллегии и о назначении в оную присутствующим бригадира Вельяминова: С приложением инструкции: Именной, 16 мая 1722 г. // ПСЗРИ. – Т.VI. – №4010. – С.681–684).

відання белгородського воеводи⁵⁸. У 1725 р. Белгородська провінційна канцелярія порушила питання про «огляд» земель слобідських полків, що межували зі суто російськими теренами⁵⁹. А вже наступного року геодезист Я.Ісленьов повідомляв про видачу «прогонних грошей» та підвід для відправки до Сенату креслень і книг з описом прикордонної смуги між Слобожанщиною й власне Росією⁶⁰. У 1730 р. з'явився сенатський указ про заснування у краї «головних» митниць із метою впорядкування поїздок за кордон і навпаки. Його для виконання розіслали по полкових канцеляріях⁶¹.

Цей період став переломним у долі Гетьманщини. Зі смертю І.Скоропадського Петро I узагалі заборонив вибори нового гетьмана. Тимчасово призначеного на його місце чернігівського полковника П.Полуботка (1706–1722 рр.) за наказом імператора як завзятого «автономіста» незабаром заарештували й ув'язнили в Петропавловській фортеці, де він і помер від катувань (1724 р.). Тоді ж видано указ про призначення на полковницькі уряди росіян⁶².

На підставі аналізу історико-літературних пам'яток 1730–1780-х рр. І.Дзира дійшов висновку про те, що, незважаючи на політичний кордон, між жителями Правобережжя, Лівобережжя та Слобожанщини завжди існувала глибока культурна, суспільна й економічна єдність. При цьому патріотично налаштовану старшину ніколи не полишала думка стосовно територіального об'єднання полків під єдиним гетьманським регіментом⁶³. Водночас слід констатувати: будь-які суспільні, політичні чи територіальні перетворення царського уряду за правління Петра I було спрямовано не на користь українців, вони повсюдно обмежували автономний статус і соціальні права. Поступово порушувалися вироблені у ході Національної революції й Визвольної війни норми суспільного буття та привілеї вільного козацького стану. Фактично на законодавчому рівні закладалося підґрунтя для подальшого нищення цілісної, самобутньої сотенно-полкової системи управління в Гетьманщині.

⁵⁸ Инструкция или наказ белгородскому воеводе: Об управлении вверенной ему Белгородской провинции, 14 декабря 1720 г. // Там же. – №3686. – С.268.

⁵⁹ ЦДІАК України. – Ф.1721. – Оп.2. – Спр.120. – Арк.202.

⁶⁰ Там само. – Ф.59. – Оп.1. – Спр.130. – Арк.1–3.

⁶¹ Там само. – Ф.1725. – Оп.1. – Спр.739. – Арк.2–22.

⁶² Об объявлении малороссиянам, что в малороссийские полки назначаются полковники из русских: Именной, 27 февраля 1724 г. // ПСЗРИ. – Т.VII. – Санкт-Петербург, 1830. – №4173. – С.26.

⁶³ Дзира І. Козацьке літописання 30-х – 80-х рр. XVIII ст.: джерелознавчий та історіографічний аспекти. – К., 2006. – С.254.

Author lightens up the process of territorial plunder of Hetmanate by Russian government under the Peter I. The point about violent transformation from Ukrainian independent formation to the one of the imperial peripheral regions. Also, traced the dynamics of Ukrainian ethnic lands alienation to the Russia.

Keywords: Cossack Hetmanate, Muscovy, Little Russian land, Ukraine, tsarist government, imperial policy.

